

Robert Gonia
Tomasz Budzyński

*Zbyt wiele z podań naszych ojców i dziadów zostało już
zapomnianych, zbyt wiele zabytków jest zatraconych.
Nie pozwólmy, aby historia Twierdzy Chełmno
została pokryta kurzem, tak jak często się dzieje
z pamiątkami poprzednich wieków.*

*Niech ten przewodnik będzie zachętą
do poznania bogatej historii tej ziemi.*

Stowarzyszenie Twierdza Chełmno

TWIERDZA CHEŁMNO

Lokalna Grupa Działania „Vistula - Terra Culmensis - Rozwój przez Tradycję”

Swym zasięgiem, między Chełmnem a Grudziądem obejmuje tereny wiejskich gmin Chełmno, Grudziądz, Lisewo i Stolno, położonych wzdłuż dolnej Wisły w północnej części województwa kujawsko-pomorskiego. Obszar obejmujący ponad 465 km² i zamieszkały przez 26,3 tys. ludzi stanowi znaczną część dawnej Ziemi Chełmińskiej. Bogactwem naturalnym są położone w Dolinie Dolnej Wisły zasoby, w znacznej części będące w granicach Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego. Występują tutaj unikalne gatunki zwierząt i roślin, liczne pomniki przyrody i podlegające ochronie rezerваты. Wartością historyczną związaną z Ziemią Chełmińską są liczne grodziska, gotyckie kościoły oraz fortyfikacje okalające miasto Grudziądz i Chełmno. Nie brakuje zespołów pałacowo-parkowych, licznych dworów oraz charakterystycznej dla regionu drewnianej zabudowy. Obszar wzbogacają piesze i rowerowe szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne, gospodarstwa agroturystyczne, oraz plenerowe imprezy promujące tradycje kulinarne regionu.

www.twierdzachelmno.pl

PIERŚCIEŃ FORTYFIKACJI
PRZEWODNIK TURYSTYCZNY

Twierdza Chelмно
Pierścień fortyfikacji - przewodnik turystyczny

Wydawca:

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Vistula
- Terra Culmensis – Rozwój przez Tradycję”
Stołno 112, 86-212 Stołno, tel. +48 056 677 09 07
www.lgdvistula.org, e-mail: sekretariat@lgdvistula.org

Teksty: Robert Gonia, Tomasz Budzyński

Współpraca: Wiesław Bąk, Anna Grzeszna-Kozikowska, Marcin Pilariski,
Henryk Sośnicki, Włodzimierz Bykowski

Korekta: Lucyna Mielhorska

Zdjęcia: Robert Gonia, Włodzimierz Bykowski (str. 13), Marek Nurkowski (str. tytułowa)

Zdjęcia lotnicze: Wiesław Stępień – archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dolnej Wisły

**Opracowanie schematów na podstawie źródeł internetowych
oraz publikowanych materiałów archiwalnych:** Anna Kaźmierak

Projekt i przygotowanie do druku oraz opracowanie map:

Gdynia
tel. + 48 660 203 468
e-mail: biuro@red-apple.pl, www.red-apple.pl

Ważniejsze opracowania dotyczące Twierdzy Chelмно:

Bąk W., Twierdza Chelмно - zarys dziejów, [w:] Ochrona zabytków architektury obronnej,
[red.] Furtak J., Warszawa 2002.

Biskup K., Fortyfikacje Dolnej Wisły w przededniu I wojny światowej, Konserwatorska
Tekka Zamojska, cz.2, Warszawa - Zamość 1988.

Biskup K., Pruskie fortyfikacje Chelմna, Zapiski Historyczne, t.LXIV z.2, 1999.

Ehrhardt T., Die Brückenkopfbefestigungen der Weichsellinie, Westpreussens Jahrbuch,
t.XIX, 1969.

Narębski L., Fortyfikacje twierdz Toruń, Chelмно, Grudziądz na przełomie XIX i XX w.,
[w:] Ochrona zabytków architektury obronnej, [red.] Furtak J., Warszawa 2002.

Stępień G., Opevněné předměstí Chelմno, Novodobě Fortifikace, nr 10, 2002.

Wydanie 1

Nakład: 1000 egzemplarzy

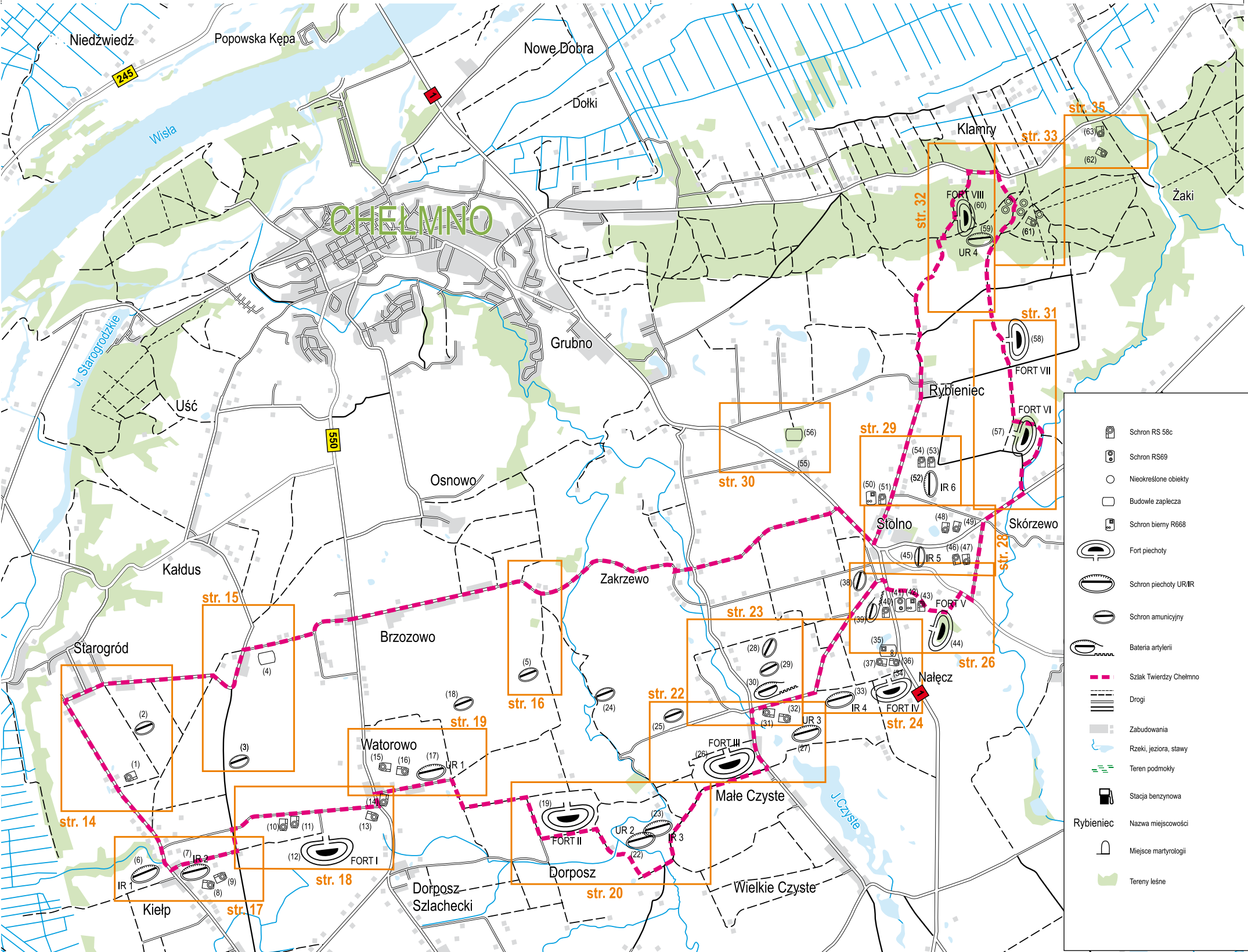
Stołno 2008

ISBN: 978-83-926075-5-7

Przewodnik, sfinansowany z publicznych środków krajowych i wspólnotowych.

Folder wydany w ramach projektu realizowanego w zakresie działania „Pilotażowy Program Leader+” - Schemat II

Robert Gonia
Tomasz Budzyński

TWIERDZA CHEŁMNO

PIERŚCIEŃ FORTYFIKACJI
PRZEWODNIK TURYSTYCZNY

Z nawigacją
GPS

Od Autorów	str. 3
Historia budowy	str. 4
Znaczenie militarne	str. 6
Obiekty Twierdzy Chełmno	str. 8
Forty piechoty	str. 8
Schrony piechoty (UR, IR1)	str. 9
Stałe baterie armat	str. 9
Schrony amunicyjne	str. 9
Budowle zaplecza	str. 10
Schrony Ringstand 58c „Tobruk”	str. 10
Schron Ringstand 69	str. 11
Schrony bierne Regelbau 668	str. 11
Umocnienia o nieokreślonej funkcji	str. 11
Fortecznym szlakiem	str. 12
Starogród	str. 14
Brzozowo	str. 16
Kielp	str. 17
Watorowo	str. 18
Dorposz	str. 20
Małe Czyste	str. 22
Nałęcz	str. 24
Stolno	str. 26
Rybieńec	str. 31
Klamry	str. 32
Umocnienia o nieokreślonej funkcji	str. 33
Zestawienie obiektów dla nawigacji GPS	str. 36

Od Autorów

Przemierzając się dostępnymi środkami transportu, często mijamy znane nam krajobrazy, zakręty, drogi i budynki. Nie zdajemy sobie jednak sprawy, co kryją te miejsca. Może warto zatrzymać się, skrócić w mało uczęszczaną drogę, podejść i zobaczyć, co znajduje się za gospodarstwem na wzniesieniu, co kryją osamotnione kępy drzew lub sterczące na polu krzaki. Dlatego zapraszamy w okolice Chełmna, na wędrowkę wzdłuż Twierdzy Chełmno. Znajdują się tu zabytkowe forty i schrony, które pochowane w lasach, na polnych pagórkach, są mało znane i rzadko odwiedzane. Położone z dala od miasta, opustoszałe, czasami bez dojazdowych dróg, są w dobrym stanie technicznym. Pomimo iż nie stacjonuje w nich wojsko i nie posiadają już dawnego wyposażenia, zachowały jednak swój swoisty charakter. Rozmieszczone w pewnych odległościach od siebie, w zróżnicowanym terenie, uświadamiają nam ogrom prac włożonych w ich zaplanowanie i budowę oraz znaczenie militarne.

To pierwszy przewodnik turystyczny po Twierdzy Chełmno, zawierający lokalizację obiektów, ich historię, budowę i przeznaczenie. Schematyczne mapki w najdogodniejszy sposób pozwolą dotrzeć do większości rozpoznanych obiektów a barwne zdjęcia - w tym lotnicze - przedstawia ich stan obecny, kształt i położenie. Mamy nadzieję, że przewodnik ten zadowoli turystów, miłośników fortyfikacji i pasjonatów architektury obronnej. Podstawą do jego napisania były artykuły: „Pruskie fortyfikacje Chełmna 1900-1919” oraz „Fortyfikacje Dolnej Wisły w przededniu I wojny światowej”, których autorem był Krzysztof Biskup. Wielce wartościowe okazały się artykuły autorstwa Wiesława Bąka, któremu należą się szczególne podziękowania za cenne uwagi i wskazówki dotyczące znaczenia militarnego Twierdzy Chełmno.

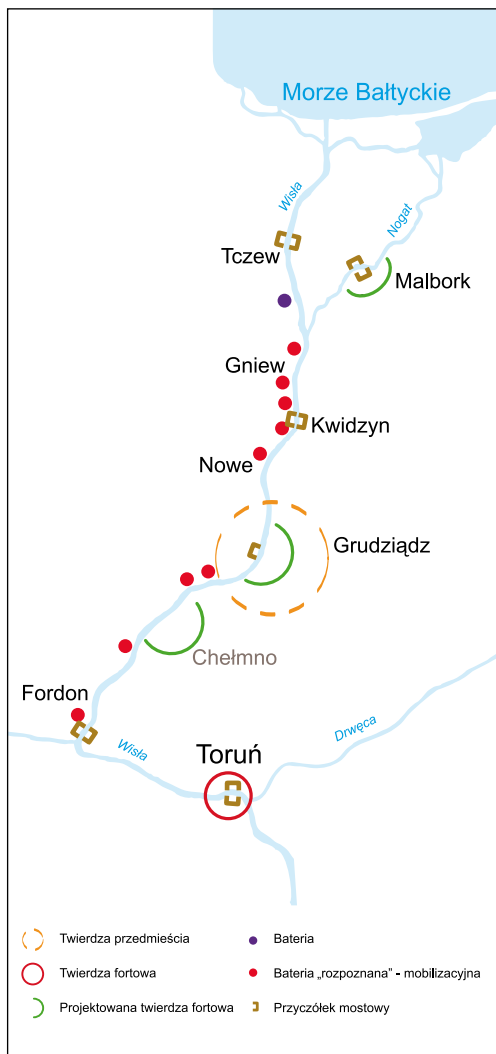
Historia budowy

Pod koniec XIX wieku Sztab Generalny Cesarstwa Niemieckiego przystąpił do planowania fortyfikacji wokół Chełmna, która jako przedmoście miała zabezpieczyć dogodną przeprawę promową przez Wisłę (przeprawa pod Chełmnem odbywała się za pomocą promu, w czasie mobilizacji miano zbudować most pontonowy. Stały most powstał dopiero w 1963 roku). Decyzję o wszczęciu budowy ufortyfikowania Chełmna podjęto na podstawie rozporządzeń z dnia 23 stycznia, 9 maja i 7 listopada 1900 roku, wydanych przez niemieckie Ministerstwo Wojny. To przedsięwzięcie fortyfikacyjne złożyło się na rubież określaną mianem Linii Wisły (die Weichsellinie), której trzon tworzyły wcześniej wybudowane twierdze w Gdańsku, Malborku, Grudziądzu i Toruniu.

Prace budowlane chełmińskiego obwodu fortecznego rozpoczęto w 1901 r. Początkowo ich budowę i nadzór prowadziła wydzielona komórka Fortyfikacji Grudziądz (Nadzór Budowlany Chełmno). Każdy obiekt posiadał swoją nazwę związaną z przyległą miejscowością. Najwcześniej rozpoczęto prace przy budowie fortów zlokalizowanych przy drogach lub w ich sąsiedztwie we wsiach Watorowo, Nałęcz Zachód i Wschód oraz Rybieniec. W tym samym roku podjęto wznoszenie fortu w Stolnie i schronu piechoty w Dorposzu. W 1903 roku zapoczątkowano budowę fortu w Klamrach, a w 1904 r. w Dorposzu i w miejscowości Małe Czyste.

W następnych latach 1906-1907 przystąpiono do budowy schronów piechoty (UR) w Klamrach i we wsi Watorowo. W 1908-1909 wybudowano ostatni schron piechoty we wsi Małe Czyste. Pod koniec budowy obwodu fortecznego, w latach 1907-1908 powstała bateria armat nr 4 w Stolnie, a w latach 1908-1909 bateria nr 3 w Małym Czystym. Każda z baterii składała się ze schronu dla artylerzystów ze stanowiskiem obserwacyjnym i przyległym ciągiem ziemnych stanowisk dział oraz cofniętego schronu amunicyjnego. Wzniesiony w latach 1901-1909 na prawym brzegu Wisły zespół fortyfikacji oddalony o około 5 – 8 km od przeprawy przez Wisłę w Chełmnie, oficjalnie jako Twierdza Chełmno rozpoczął działalność decyzją rządu 4 czerwca 1910 roku.

W 1914 roku przystąpiono do mobilizacyjnej rozbudowy pierścienia fortecznego, lokując pomiędzy istniejącymi obiektami dodatkowo 6 schronów piechoty i 8 schronów - magazynów amunicyjnych. Schrony piechoty (IR) usytuowane zostały w Kiepiu, w dolinie Fryby i w Stolnie, schrony amunicyjne zaś zostały cofnięte i luźno rozproszone wzdłuż głównego szkieletu twierdzy. Kolejny etap rozbudowy chełmińskiej linii fortyfikacyjnej nastąpił pod koniec II wojny światowej. W 1944 roku niemieckie wojska usadowiły w międzypolach fortów lekkie schrony typu Ringstand 58c „Tobruk” do prowadzenia okrężnego ostrzału z karabinów maszynowych oraz schrony bierne, przeznaczone dla kilku żołnierzy.

Linia dolnej Wisły w 1914 roku. Rysunek wg R. Hircha

Cytadela Grudziądz z lotu ptaka

Twierdza Chełmno posiadała również budynki zaplecza, w skład których wchodziła (nieistniejąca już dzisiaj) składnica sprzętu mostowego, znajdująca się pomiędzy Chełmnem a wsią Nowe Dobra, istniejąca do dziś wozownia w Starogrodzie i składnica w Stolnie z 1903-1905 z budynkiem dwukondygnacyjnej wozowni artyleryjskiej i mieszkalnym dla personelu podoficerskiego. W pobliżu wybudowano zwarty zespół magazynów amunicyjnych - 7 prochowni i warsztatu (obecnie w ruinie). Należy wspomnieć, że Fortyfikacji Chełmno podlegały również dwie przewidziane do budowy w okresie mobilizacji baterie lewego brzegu Wisły. Miały one tworzyć grupę składającą się z baterii w Topolnie z 6 armatami kal. 12 cm i baterii między Świeciem i wsią Wiąg z 6 armatami kal. 10 cm. Baterie te miały być zabezpieczeniem skrzydeł przedmościa. Wybudowano tam murowane składnice sprzętu artyleryjskiego, a po wybuchu I wojny światowej przystąpiono do budowy schronów i stanowisk artyleryjskich. Do dnia dzisiejszego zachowały się murowane składnice sprzętu artyleryjskiego w Morsku (obecnie stacja uzdatniania wody) i w Topolnie. Przy składnicach znajdują się zasypane schrony amunicyjne.

Wnętrze składnicy sprzętu artyleryjskiego w Topolnie

Znaczenie militarne

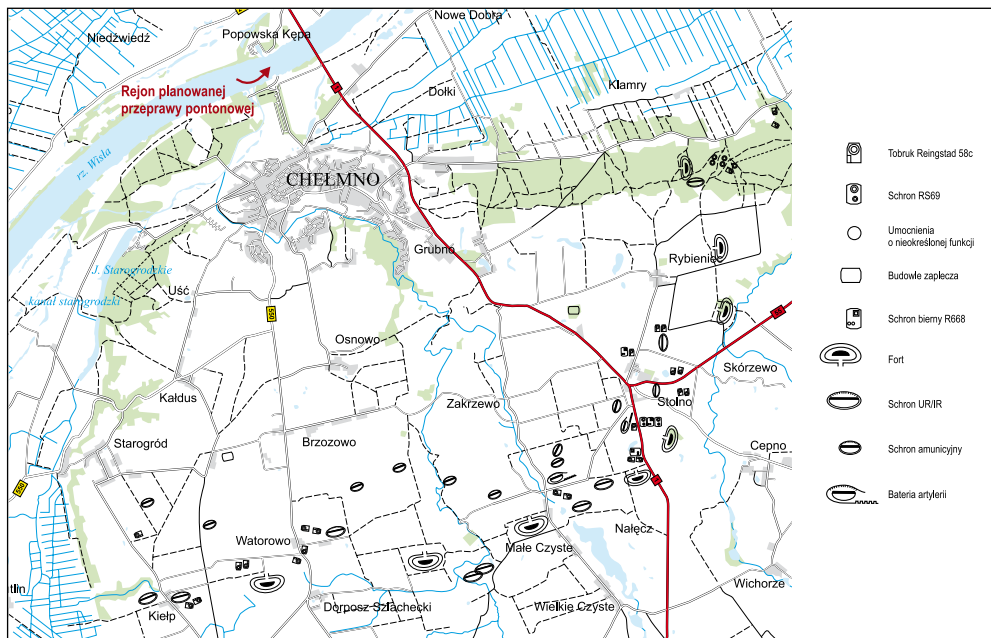
Rejon planowanej przeprawy pontonowej

Przyczyną wydania rozporządzeń związanych z budową fortyfikacji wokół Chełmna były założenia planu rozegrania I wojny światowej na dwa fronty, przeciwko Francji i Rosji. W strategicznym znaczeniu rzekę Wisłę, wraz z istniejącymi twierdzami określano mianem Linii Wisły (die Weichsellinie) i traktowano ją jako rubież obronną, broniącą wstępu wojskom rosyjskim w głąb Rzeszy oraz jako linię zabezpieczającą koncentrację sił niemieckich przed rozpoczęciem ofensywy na froncie wschodnim. W planowanych działaniach wojennych zadaniem Twierdzy Chełmno było wykorzystanie jedynej pomiędzy Bydgoszczą a Grudziądem przeprawy promowej przez Wisłę. Do tego celu służyła nieistniejąca dzisiaj składnica sprzętu do budowy jednego ciężkiego mostu pontonowego do przeprawy artylerii i kolumn amunicyjno-zaopatrzeniowych oraz drugiego, lekkiego dla kawalerii i piechoty.

Ze względu na stosunkowo małe forty i schrony, małą ilość baterii artylerii oraz słabą sieć dróg dochodzących do poszczególnych obiektów twierdza chełmińska nie była w stanie spełnić swojej funkcji i samodzielnie zatrzymać większych sił przeciwnika. Dlatego w 1911 roku niemiecki Sztab Generalny zdecydował, że obronę Chełmna należy realizować tylko z wystarczającymi oddziałami wojskowymi, zgromadzonymi na zachodnim brzegu Wisły. Pomocne było Chełmno, które posiadało garnizon i dysponowało możliwością lokalizacji oddziałów wojskowych i gromadzenia sprzętu wojennego. Przed wybuchem I wojny w mieście istniały już trzy odrębne kompleksy koszarowe wraz z rozbudowaną bazą szkoleniową. W najstarszych koszarach (z lat 1774-1776) stacjonował do 1914 roku Batalion Strzelców Pomorskich Nr 2. Oprócz dowództwa garnizonu mieściła się tam także administracja budowy twierdzy. Wraz z rozpoczęciem działań wojennych rozpoczął również funkcjonowanie w Chełmnie Królewsko-Pruski III Lazaret Forteczny.

W chwili wybuchu I wojny światowej załogę twierdzy chełmińskiej stanowiły: Drugi Batalion Gwardii Artylerii Pieszej Obrony Krajowej oraz pododdziały pospolitego ruszenia. Na wyposażeniu było 5 baterii armat kal. 12 cm (30 dział), 4 baterie ciężkich haubic polowych (16 dział), 4 armaty kal. 9 cm. Załogą twierdzy dowodził generał major von Büнау. Oddziały garnizonu twierdzy jako część składowa VII Korpusu brały udział w zwycięskiej dla Cesarstwa Niemieckiego bitwie z armią rosyjską pod Tannenbergiem. Po odniesionych pierwszych zwycięstwach na froncie wschodnim, jesienią 1914 r. wycofano z twierdzy chełmińskiej większość załogi. W dniu 11 listopada 1918 r. zostało podpisane zawieszenie broni, co uznaje się za koniec I wojny światowej i jest to jednocześnie moment odzyskania przez Polskę niepodległości. W dniu 22 stycznia 1920 roku, mocą postanowień traktatu wersalskiego, chełmińską twierdzę przejęła armia polska.

W tym samym roku do miasta wkroczyły oddziały Wojska Polskiego pod dowództwem pułkownika Mariana Żegoty-Januszajtisa, który został jednocześnie wyznaczony na komendanta Obozu Warownego w Chełmnie. Od marca do sierpnia 1920 roku dozór nad fortyfikacjami chełmińskimi sprawował Komendant Wojskowy Powiatu Chełmno - podpułkownik Kozubek. W wyniku niekorzystnej sytuacji na frontach wojny polsko-bolszewickiej, wobec realnego zagrożenia ze strony sowieckiej i pojawienia się nieprzyjaciela w okolicach Brodnicy, na początku sierpnia 1920 roku w chełmińskich fortach i schronach piechoty stacjonowali żołnierze polscy, głównie słuchacze Centralnej Szkoły Karabinów Maszynowych i Broni Specjalnej. Na dowódcę twierdzy wyznaczony został generał ppor. Juliusz Bijak. Z powodu nielicznej załogi i zbyt małej ilości broni oraz amunicji sytuacja militarna nadal nie przedstawiała się korzystnie dla strony polskiej.

Lokalizacja obiektów Twierdzy Chełmno

Wzmocnienie załogi twierdzy nastąpiło w połowie sierpnia 1920 roku w wyniku skierowania przez Dowództwo Okręgu Generalnego Pomorze kompanii zapasowych 63. i 64. Pułku Piechoty, batalionu zapasowego 5. Pułku Piechoty Legionów, 18. Pułku Artylerii Polowej i kompanii 16. Batalionu Saperów. Do leżącego po drugiej stronie Wisły Świecia skierowano batalion zapasowy 1. Pułku Piechoty Legionów. Załoga twierdzy liczyła wówczas ok. 7000 osób. Żołnierze z twierdzy chełmińskiej kilkakrotnie brali udział w patrolach i rozpoznaniach okolicy Wąbrzeźna i Kowalewa Pomorskiego, gdzie nawiązywali kontakt bojowy z jednostkami nieprzyjaciela.

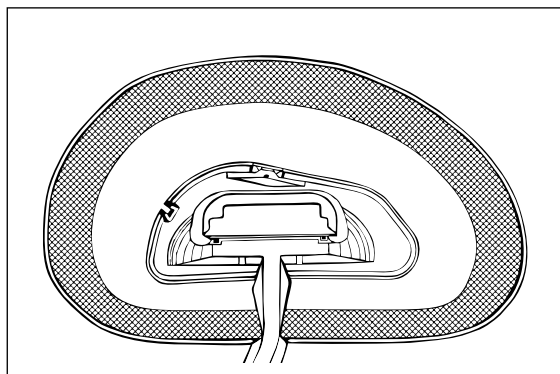
Zwycięstwo w bitwie warszawskiej spowodowało, że sytuacja diametralnie się zmieniła i strona polska przeszła do kontrnatarcia. W wyniku tego do walk o Twierdżę Chełmno nie doszło i pod koniec sierpnia 1920 r., gdy zagrożenie zmalało, dalsze umacnianie fortyfikacji zostało wstrzymane, a większość załogi wycofano. Dalszą pieczę nad umocnieniami stałymi miały sprawować lokalne władze samorządowe oraz posiadacze gruntów. Na podstawie rozkazu Ministra Spraw Wojskowych w dniu 27 października 1920 roku zmieniony został status Chełmna z Twierdzy na punkt obronny podporządkowany Dowództwu Obozów Warownych w Toruniu. W Chełmnie natomiast utworzony został Zarząd Fortyfikacyjny, którego zadaniem była ochrona i konserwacja umocnień stałych. Od 1925 roku umocnienia podlegały komendantowi chełmińskiego garnizonu, a kierownikiem Zarządu Fortecznego mianowano chorążego Jana Penka, któremu zawdzięczamy zinventoryzowanie chełmińskich dzieł fortecznych. W okresie międzywojennym, w trakcie opracowywania strategicznych założeń obronnych Polski brano pod uwagę możliwość wykorzystania dotychczasowych umocnień dolnej Wisły i planowano rozbudowę dzieł fortyfikacyjnych. Jednak brak środków finansowych spowodował, że do realizacji projektów nie doszło.

Podczas wojny obronnej w 1939 roku fortyfikacje chełmińskie nie odegrały istotnej roli militarnej. Dopiero w 1944 roku, wobec zbliżającego się frontu wschodniego siły niemieckie stacjonujące w Chełmnie przystąpiły do wzmocnienia pozycji obronnych. Zbudowano wówczas lekkie schrony i wykopano sieć transzei. Umocnienia te miały stanowić uzupełnienie istniejących obiektów. Jednak do walk z Rosjanami w rejonie ufortyfikowanym nie doszło, a załoga twierdzy z jej ostatnim komendantem pułkownikiem Hendrichskę została oddelegowana do wzmocnienia obrony Grudziądza. W dniu 27 stycznia 1945 roku do Chełmna weszły wojska 2. Frontu Białoruskiego. Po zakończeniu II wojny światowej forty opustoszały, nie spełniając dzisiaj swoich funkcji, stanowią jedynie przykład niewykorzystanej militarnej sztuki fortyfikacyjnej z początku XX wieku.

Obiekty Twierdzy Chełmno

Forty piechoty

To dzieło fortyfikacyjne lub punkt oporu piechoty albo inaczej dzieło piechoty, w ówczesnej terminologii niemieckiej nazywane Infanteriewerk lub Infanteriestützpunkt. Obiekty te zostały wyjątkowo precyzyjnie dostosowane do lokalnych warunków ukształtowania terenu i wybudowane na niewielkich wzniesieniach. Zapewniało to załogom fortów dobry wgląd w przedpole, a zarazem trudne dostrzeżenie z zakładanego kierunku natarcia nieprzyjaciela. Forty posiadają plan owalu, osłoniętego płytką, trójkątną fosą przeznaczoną na sieć drutów kolczastych, a krawędź przeciwskarpy dodatkowo wysadzana była tarniną. Fosa broniona była z niskiego wału, z wbudowanymi ślimakowymi punktami obserwacyjnymi piechoty. Pod wałem znajdują się jedna lub dwie wartownie. Pośrodku umocnień jest schron dla załogi, złożonej z kompanii piechoty, rzadziej z dwóch plutonów. Schrony i wartownie posiadają ujednoliconą konstrukcję.

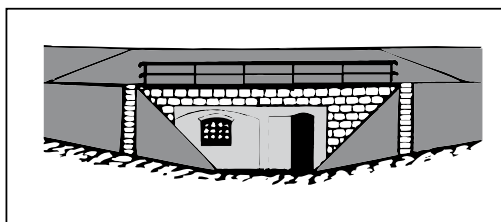
Fort V Nałęcz Wschód wg archiwalnego rysunku powykonawczego

Do wnętrza prowadzą wejścia usytuowane na osiach ścian konstrukcyjnych, dawniej zamykane lekkimi drzwiami drewnianymi. Wewnątrz znajdują się wejścia do poszczególnych pomieszczeń, które w celu zabezpieczenia przed odlamkami zamykane były dwuskrzydłowymi, stalowymi drzwiami przeciwpodmuchowymi. Wewnątrz schronu w ścianach konstrukcyjnych znajdują się mijankowe przejścia między komorami, służące do komunikacji przy zamkniętych drzwiach. Doświetlenie wnętrza zapewniały okna usytuowane na osiach komór, zamykane stalowymi zasłonami.

Wewnątrz, na lewym skrzydle znajdowało się pomieszczenie ze studnią, dawniej kuchnia, na prawym skrzydle były ubikacje. Jedna z komór podzielona na mniejsze pomieszczenia przeznaczona była dla oficerów, na izbę opatrunkową oraz podręczny skład amunicji.

Pozostałe komory przeznaczone były dla żołnierzy. Znajdowały się tu piecyki, ławy, które po przestawieniu wzdłuż ścian służyły jako wieloosobowe prycze. Pod sklepieniem podwieszone były półki na sprzęt. W podobny sposób wyposażone były wartownie.

Z zewnątrz, przy wejściach i oknach sporadycznie występują strzelnice, po bokach znajdują się otynkowane płaszczyzny. Całość została zwieńczona prostym gzymsem z betonową nadstawą przykrytą damiowanym nasypem ziemnym. Przy drodze dojazdowej do fortu znajdował się budynek mieszkalny dozorczy i magazyn.

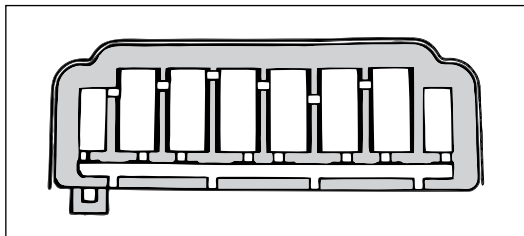
Wartownia Fortu V Nałęcz Wschód wg archiwalnego rysunku powykonawczego

Widok Fortu I Watorowo

Schrony piechoty

Schrony UR zbudowane w latach 1901-1908 w między-
polach fortów są dobrze ukryte w terenie i nieco mniejsze
od schronów wybudowanych wewnątrz fortów, większość
z nich nie przekracza 43 m długości. Schrony piechoty
(międzyzpolowe) posiadają podobny plan jak schrony for-
tów. Ich tylne ściany wykonane są z betonu o grubości 90
cm, a sklepienia mają konstrukcję betonową na łukowych
arkuszach blachy falistej. Wewnątrz schronów piechoty
znajdowały się 4 rzędy ław w każdej komorze (wzdłuż
ścian konstrukcyjnych i na osi).
Pod sklepieniem podwieszano półki.

Schron piechoty IR 5 Stalno wg inwentaryzacji z 1926 roku

Wnętrze latryny schronu UR 2

Wybudowane w latach 1910-1914 kolejne schrony piechoty IR (Infante-
rie Untertreteraum - I.U.R. = I-Raum - I.R.) również zostały zbudowane
według podobnych planów i przeznaczenia wewnętrznych pomiesz-
czeń jak schrony UR. Do ich wnętrza prowadzą 4 wejścia, skąd dopiero
w korytarzu znajdowały się grube, obite blachą, drewniane drzwi
przeciwpodmuchowe do poszczególnych, 6-8 komór. Ciąg komunikacji
wewnętrznej przy zamkniętych drzwiach stanowiły wykonane mijanko-
wo przejścia w ścianach konstrukcyjnych. Zwykle na lewym skrzydle
schronu znajdowała się latryna, a na prawym kuchnia z magazynem
prowiantu i beczek na wodę. Jedna ze środkowych komór, podzielona
ściankami, przeznaczona była dla oficerów, telefonistów, magazynu
amunicyjnego i izby opatrunkowej.

Stałe baterie armat

Obie chełmińskie baterie armat kal. 12 cm (Małe Czyste i Stalno)
składały się z trzech elementów:

- z prostego, ziemnego wału ze stanowiskami dla dział,
- z przylegającego na prawym skrzydle schronu dla artylerzystów,
- cofniętego i zagłębionego w terenie schronu amunicyjnego.

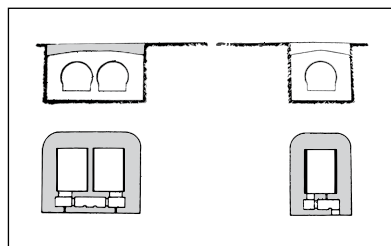
Konstrukcja schronu dla artylerzystów była analogiczna jak schronów
piechoty nowszego typu. Nie posiadały one żadnych otworów poza
wejściowymi. Na prawym skrzydle znajdowała się latryna, na lewym punkt
obserwacyjny i w przylegającej komorze centralka telefoniczna. W węższej,
środkowej komorze znajdowała się kuchnia i magazyn prowiantu. Schrony
amunicyjne w całości zostały zbudowane z betonu i miały być odporne
na pociski 150 mm. Posiadały wejścia na skrzydłach, wewnątrz były
dwukomorowe z niewielkimi otworami na osiach komór. Otwory te służyły
do wsuwania długich elementów regałów pod amunicję.

Stanowisko Baterii polowej w Małym Czystym

Schrony amunicyjne

Wszystkie, jako małe obiekty zagłębione w terenie mają identyczną
konstrukcję. Składają się z dwóch części oddalonych od siebie o 10 m.
Z jednej strony znajduje się komora zwieńczona łukiem z blachy falistej,
przeznaczona dla ładunków miotających i zapalników. Z drugiej strony
są dwie komory o identycznej konstrukcji, do przechowywania pocisków.
Powierzchnia każdej z komór wynosi 12 m².

Schron amunicyjny wg inwentaryzacji z 1926 roku

Budowle zaplecza

Do tej grupy zaliczają się: nieistniejące dzisiaj magazyny sprzętu przeprawowego nad groblą między Chełmnem a wsią Nowe Dobra, istniejąca wozownia w Starogrodzie oraz magazyny artyleryjskie i amunicyjne w Stolnie. Składnica sprzętu mostowego składała się z dwóch magazynów (większego – zbudowanego w konstrukcji szkieletowej i mniejszego – o konstrukcji drewnianej) oraz budynku dozorczy z trzema innymi magazynami. Wozownia w Starogrodzie to parterowy, murowany budynek, znajdujący się niedaleko nieczynnej już stacji kolejowej Starogród. Największy kompleks zaplecza był reprezentowany przez składnicę w Stolnie. Najbardziej okazałym budynkiem jest położona przy szosie dwukondygnacyjna wozownia artyleryjska. Obok niej znajdował się budynek mieszkalny dla personelu podoficerskiego ze stajnią i szopą ze sprzętem przeciwpożarowym. Niedaleko obecnej trasy nr 1 zachowały się resztki zwanego zespołu magazynów amunicyjnych (7 prochowni i warsztatu amunicyjnego) wybudowanych w latach 1903-1905. Część parterowych budynków, będąca obecnie w ruinie, posiadała betonową konstrukcję, przykrytą lekkim dachem. W dobrym stanie zachował się jedynie budynek warsztatu amunicyjnego.

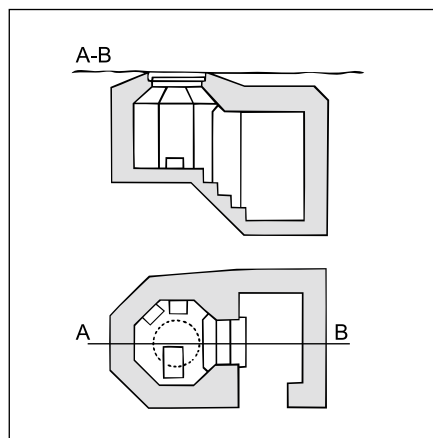

Wozownia artyleryjska w Stolnie

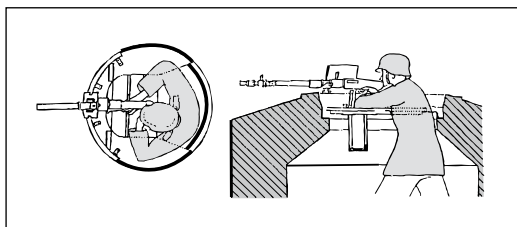

Wnętrze warsztatu amunicyjnego w Stolnie

Schrony Ringstand 58c „Tobruk”

Przekrój schronu Ringstand 58c „Tobruk”

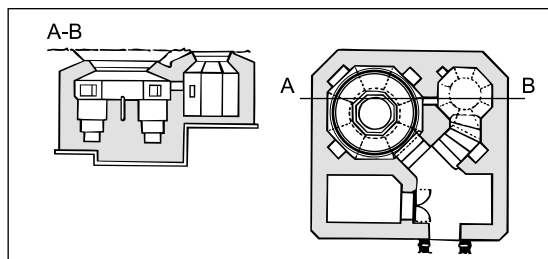
Zastosowanie schronu Ringstand 58c „Tobruk”

Niemiecki schron używany w czasie walk o Tobruk, stąd jego potoczna nazwa. Jest to mała i szybka w budowie konstrukcja wykonana z gęsto zbrojonego betonu. Grubość ścian we wszystkich miejscach wynosi 40 cm. Posiada dwa przedziały. Dolny służył do gromadzenia zapasów amunicji, górny ze specjalnym otworem w stropie był przedziałem bojowym. Załoga schronu liczyła troje ludzi.

Z założeń konstrukcyjnych schron całkowicie miał być obsypany ziemią, co zapewniało bardzo dobre maskowanie, trudno było zlokalizować taki obiekt nawet z bliskiej odległości. Ponad powierzchnię gruntu wystawał jedynie karabin maszynowy, montowany na specjalnej obrotnicy, która mogła obracać się o 360 stopni, co zapewniało doskonałą obronę przedpola jak i zapola schronu. Schrony te budowano również jako pojedyncze stanowiska usytuowane przy ważnych traktach drogowych lub kolejowych.

Schron Ringstand 69a

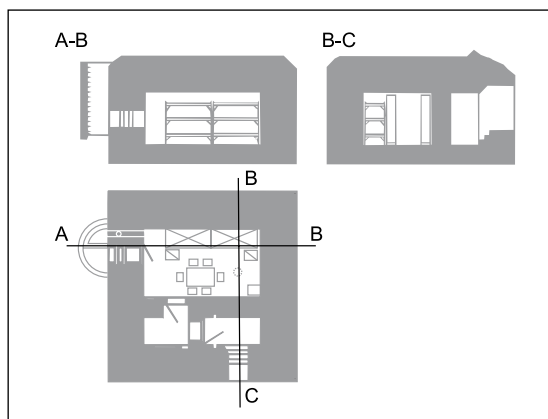
Jest to ciekawy schron połowy dla średniego granatnika - moździerza (8 cm Granatwerfer 34) i karabinu maszynowego z małą izbą pogotowia.

Przekrój schronu Ringstand 69a

Schrońy bierne Regelbau 668

Przeznaczone były dla sześciu żołnierzy. Obiekt zbudowany na planie kwadratu składał się z dużego pomieszczenia piechoty oraz dwóch mniejszych, w których zamontowano drzwi pancerne: lekkie gazoszczelne oraz ciężkie dwupółkowe o wadze 640 kilogramów. Załogę chroniły żelbetowe ściany i strop grubości 1,5 metra. Wyposażenie składało się z sześciu prycz, radiostacji, piecyka, stołu i krzeseł, ręcznego wentylatora wraz z pochłaniaczem, zestawu narzędzi oraz telefonu fortecznego. W sytuacji zakłócenia bądź uszkodzenia drzwi wejściowych załoga mogła skorzystać z wyjścia ewakuacyjnego, za którym znajdowała się studzienka z kłami prowadząca na powierzchnię.

Przekrój schronu biernego Regelbau 668

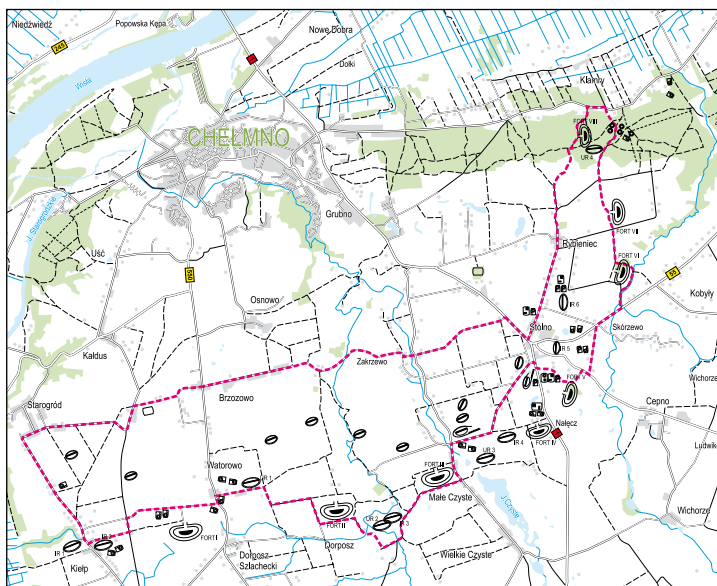
Umocnienia o nieokreślonej funkcji

Odrębną grupę stanowią umocnienia z początku lat 30., rozmieszczone w lesie w okolicy wsi Klamry. Ich dokładną lokalizację podano w następnym dziale na stronie 33.

Obiekt o nieokreślonej funkcji w lesie w Klamrach

Fortecznym szlakiem

Pierścień fortyfikacji - schemat proponowanego szlaku turystycznego Twierdzy Chełmno

lub rowerową wędrowką dookoła wsi Stołno, w niewielkim, dochodzącym do 1,5 km promieniu od wsi można zwiedzić obiekty reprezentatywne dla Twierdzy Chełmno.

Dla osób traktujących schrony i bunkry jako wyzwanie samo w sobie polecamy odszukanie, zobaczenie lub zwiedzenie pozostałych istniejących obiektów. Posłuży temu przedstawiona w publikacji koncepcja szlaku turystycznego złożonego z głównej pętli o długości 33 km. W najbliższym czasie koncepcja szlaku ma szansę realizacji w terenie. Po wywiezieniu z niektórych fortów i schronów gruzu oraz śmieci, po wykarczowaniu krzewów broniących do nich dostępu, część zabytkowych obiektów może okazać się nie lada atrakcją dla turystów przebywających w Chełmnie i okolicy. Być może będą zagospodarowane przez prywatnych pasjonatów i stowarzyszenia jako siedziby i miejsca małych muzeów, może nadal będą niezagospodarowane stały otworem dla amatorów – odkrywców. Bez względu na sytuację i zagospodarowanie budowli, ich odpowiednie oznakowanie oraz wytyczony w terenie szlak turystyczny umożliwi dotarcie do poszczególnych obiektów. Działania te posłużą nagłośnieniu oraz rozpowszechnieniu wiedzy o zapomnianej Twierdzy Chełmno. Obecnie do poszczególnych obiektów można dotrzeć polnymi drogami. Część z nich, w zgrupowaniu znajduje się przy głównych ciągach komunikacyjnych a tylko wyjątki, jako pojedyncze obiekty, położone są w szczerym polu. Do nich nie prowadzą żadne drogi i dojście jest stosunkowo trudne. Najkorzystniej wybrać się w okresie zimowym, wczesną wiosną lub późną jesienią, bez narażania się właścicielom przyległych gruntów. W zależności od warunków pogodowych drogi mogą stać się uciążliwe, np. przez gliniaste i głębokie koleiny powstałe po pracach polowych. Bezpieczne i neutralne są miedze, które posłużą jako drogi umożliwiające dojście bez powodowania szkód na polach.

Należy pamiętać o przygotowaniu się do zwiedzania i zadbać przede wszystkim o odpowiednie obuwie, jak też odzież wierzchnią. W przewodniku opisano drogi dojazdowe i dojściowe do wymienionych obiektów i zamieszczono dokładne mapki. Warto dodatkowo zaopatrzyć się w inne szczegółowe mapy topograficzne. Przydatny będzie GPS, gdyż wszystkie budowle posiadają swoje dokładne współrzędne geograficzne. Obiekty trudno dostępne zaleca się oglądać z zewnątrz, a wejście do nich odbywa się na własne ryzyko. Należy zachować szczególną ostrożność przy niezabezpieczonych studzienkach, które znajdują się w pobliżu schronów i wewnątrz nich. Zwiedzanie zaleca się w kilkusobowej grupie. Należy pamiętać o sprawnej latarce, najlepiej z dwoma kompletami baterii. Z takim sprzętem można zacząć zdobywanie Twierdzy Chełmno – powodzenia!

Po dokładnym zlokalizowaniu i naniesieniu obiektów na mapie uwidacznia się cały zarys Twierdzy. Budynki rozmieszczone są w pasie o szerokości do 1,5 km, rozciągają się łukiem w promieniu 5-8 km od dawnej przeprawy, całość ma długość prawie 30 km. Od zachodu w okolicy wsi Kiełp i od północy w okolicy wsi Kłamy pas forteczny ograniczony jest przez wysokie i strome zbocze doliny Wisły. W środkowej części przecina go wyjątkowo malownicza dolina rzeki Fryby, zaś od wschodniej strony przylega dolina rzeki Struga Żaki. Aby zwiedzić Twierdzę nie trzeba jechać do Chełmna, centrum umocnień znajduje się we wsi Stołno, w której przecinają się drogi z Torunia, Grudziądza i Wąbrzeźna, tworząc swoisty węzeł komunikacyjny. Dlatego w tym miejscu zwiedzanie obiektów fortecznych jest stosunkowo łatwe. Pieszą

Forteczna droga do wsi Małe Czyste

Pomoc mieszkańców okolicznych wsi

Starogród

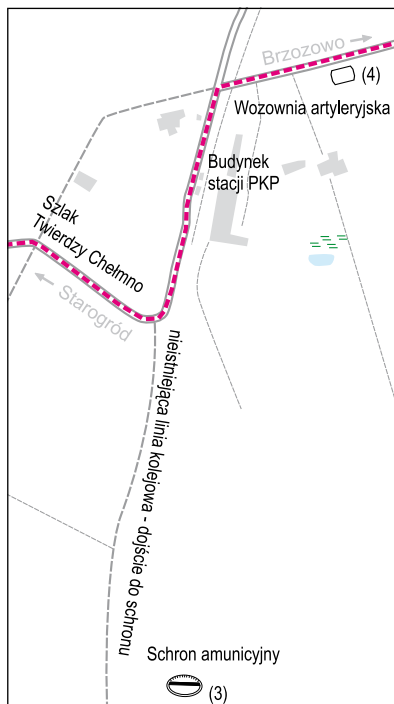
W miejscowości, położonej na wysokim zboczu doliny Wisły znajdują się cztery obiekty wchodzące w skład Twierdzy Chełmno. Pierwszy z nich to schron Ringstand 58c. Znajduje się on w połowie trasy do Kiełpia, przy drodze wyłożonej białym tłucznem, prowadzącej do budynku stacji kolejowej w Starogrodzie. Jego zadaniem był ostrzał drogi do Starogrodu. Przedłużeniem, wiodącej z centrum wsi ulicy Kasztanowej można dotrzeć do położonego w polu, częściowo zniszczonego przez detonację niewypałów schronu amunicyjnego.

Schron amunicyjny w Starogrodzie

Schron RS 58c pomiędzy Kiełpiem a Starogrodem

Kiedy podążamy w kierunku Brzozowa, na ostrym zakręcie przed budynkiem dawnej stacji kolejowej Starogród widzimy nasyp nieistniejącej kolei. Można go wykorzystać jako dojście do drugiego schronu amunicyjnego. Do tego schronu można, tym samym nasypem kolejowym dotrzeć od strony Watorowa. Do dobrze zachowanych budynków zaplecza Twierdzy zalicza się wozownię artyleryjską. Obiekt znajduje się przy drodze do Brzozowa za budynkiem dawnej stacji kolejowej Starogród. Parterowy, murowany budynek jest własnością prywatną i zachował się w bardzo dobrym stanie. Na uwagę zasługują oryginalne okiennice.

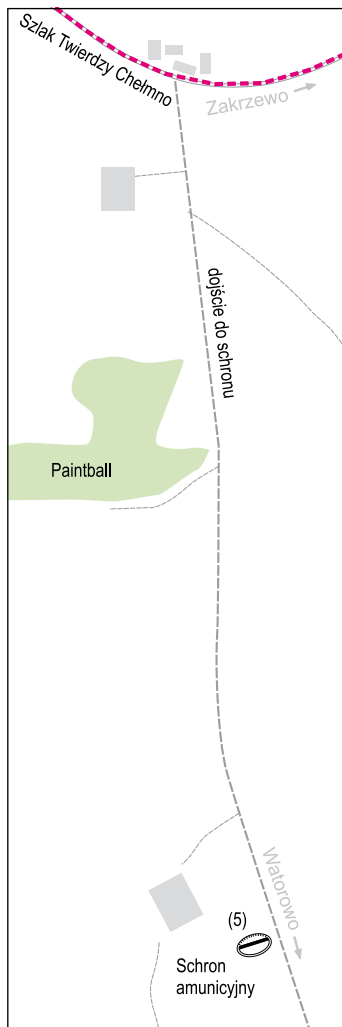

Schron amunicyjny przy nasypie kolejowym w Starogrodzie

Wnętrze wozowni artyleryjskiej w Starogrodzie

Brzozowo

Do kolejnego obiektu najlepiej udać się ze skrzyżowania w Brzozowie na wschód, mijając po drodze budynek szkoły, zabytkowy cmentarz i niewielki kościół. Na zjeździe do doliny Fryby, nawierzchnia drogi zmienia się na bruk, który ciągnie się aż do Stólna i był kiedyś drogą forteczną. Przy gospodarstwach w prawo odbija droga, która prowadzi aż do Watorowa. Przy niej znajduje się zarośnięty i przez to niezauważany schron amunicyjny. Idąc do niego minimy po prawej stronie skrawek lasu (pole do paintballa) i położone na wzniesieniu gospodarstwo.

Elewacja zewnętrzna schronu amunicyjnego w Brzozowie

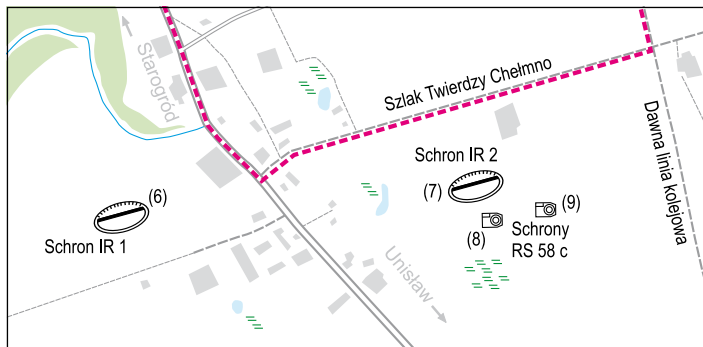

Brukowana droga z Brzozowa do Zakrzewa

Wnętrze schronu amunicyjnego w Brzozowie

Kiełp

Wieś położona na zachodnim krańcu pierścienia fortecznego. W pobliżu szosy, przy głębokim parowie (rezerwacie przyrody Zbocza Plutowskie) znajduje się schron piechoty IR 1 (najbardziej na zachód wysunięty obiekt Twierdzy Chelmno). Wybudowany w latach 1910-1914 miał wspierać istniejący nieopodal Fort I Watorowo oraz bronić drogi dojazdowej do Chelmina przez Starogród. Obecnie obiekt jest zarośnięty i dojście do niego prowadzi przez pole.

Po drugiej stronie szosy znajduje się schron piechoty IR 2. Wybudowany w tych samych latach co schron IR 1 miał pełnić tę samą funkcję. Obiekt znajduje się za gospodarstwem. W pobliżu tego schronu, w 1944 roku umieszczono dwa niemieckie schrony typu RS 58c, które były dodatkowym wzmocnieniem obrony drogi. W pobliżu znajduje się nasyp po nieistniejącej kolei.

Zaplecze przedpola schronu IR 2

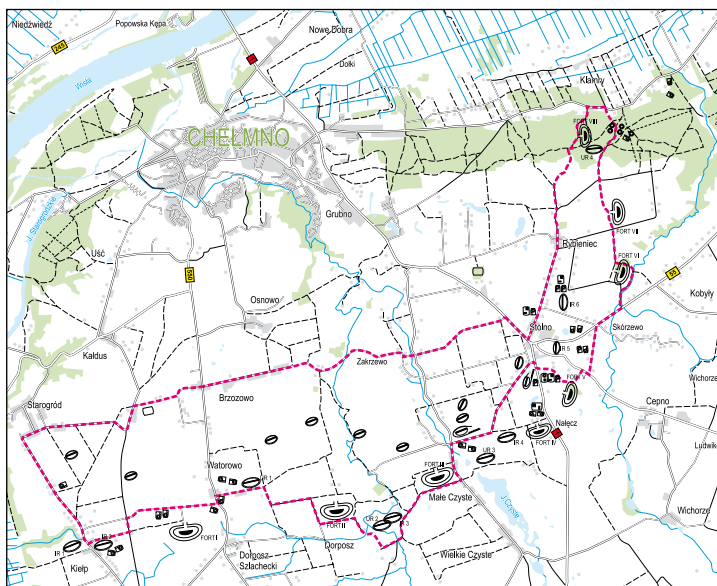

Wejście do schronu IR 2 w Kiełpiu

Lokalizacja umocnień w okolicy Kiełpi

Fortecznym szlakiem

Pierścień fortyfikacji - schemat proponowanego szlaku turystycznego Twierdzy Chełmno

lub rowerową wędrowką dookoła wsi Stołno, w niewielkim, dochodzącym do 1,5 km promieniu od wsi można zwiedzić obiekty reprezentatywne dla Twierdzy Chełmno.

Dla osób traktujących schrony i bunkry jako wyzwanie samo w sobie polecamy odszukanie, zobaczenie lub zwiedzenie pozostałych istniejących obiektów. Posłuży temu przedstawiona w publikacji koncepcja szlaku turystycznego złożonego z głównej pętli o długości 33 km. W najbliższym czasie koncepcja szlaku ma szansę realizacji w terenie. Po wywiezieniu z niektórych fortów i schronów gruzu oraz śmieci, po wykarczowaniu krzewów broniących do nich dostępu, część zabytkowych obiektów może okazać się nie lada atrakcją dla turystów przebywających w Chełmnie i okolicy. Być może będą zagospodarowane przez prywatnych pasjonatów i stowarzyszenia jako siedziby i miejsca małych muzeów, może nadal będą niezagospodarowane stały otworem dla amatorów – odkrywców. Bez względu na sytuację i zagospodarowanie budowli, ich odpowiednie oznakowanie oraz wytyczony w terenie szlak turystyczny umożliwi dotarcie do poszczególnych obiektów. Działania te posłużą nagłośnieniu oraz rozpowszechnieniu wiedzy o zapomnianej Twierdzy Chełmno. Obecnie do poszczególnych obiektów można dotrzeć polnymi drogami. Część z nich, w zgrupowaniu znajduje się przy głównych ciągach komunikacyjnych a tylko wyjątki, jako pojedyncze obiekty, położone są w szczerym polu. Do nich nie prowadzą żadne drogi i dojście jest stosunkowo trudne. Najkorzystniej wybrać się w okresie zimowym, wczesną wiosną lub późną jesienią, bez narażania się właścicielom przyległych gruntów. W zależności od warunków pogodowych drogi mogą stać się uciążliwe, np. przez gliniaste i głębokie koleiny powstałe po pracach polowych. Bezpieczne i neutralne są miedze, które posłużą jako drogi umożliwiające dojście bez powodowania szkód na polach.

Należy pamiętać o przygotowaniu się do zwiedzania i zadbać przede wszystkim o odpowiednie obuwie, jak też odzież wierzchnią. W przewodniku opisano drogi dojazdowe i dojściowe do wymienionych obiektów i zamieszczono dokładne mapki. Warto dodatkowo zaopatrzyć się w inne szczegółowe mapy topograficzne. Przydatny będzie GPS, gdyż wszystkie budowle posiadają swoje dokładne współrzędne geograficzne. Obiekty trudno dostępne zaleca się oglądać z zewnątrz, a wejście do nich odbywa się na własne ryzyko. Należy zachować szczególną ostrożność przy niezabezpieczonych studzienkach, które znajdują się w pobliżu schronów i wewnątrz nich. Zwiedzanie zaleca się w kilkusobowej grupie. Należy pamiętać o sprawnej latarce, najlepiej z dwoma kompletami baterii. Z takim sprzętem można zacząć zdobywanie Twierdzy Chełmno – powodzenia!

Po dokładnym zlokalizowaniu i naniesieniu obiektów na mapie uwidacznia się cały zarys Twierdzy. Budynki rozmieszczone są w pasie o szerokości do 1,5 km, rozciągają się łukiem w promieniu 5-8 km od dawnej przeprawy, całość ma długość prawie 30 km. Od zachodu w okolicy wsi Kiełp i od północy w okolicy wsi Kłamy pas forteczny ograniczony jest przez wysokie i strome zbocze doliny Wisły. W środkowej części przecina go wyjątkowo malownicza dolina rzeki Fryby, zaś od wschodniej strony przylega dolina rzeki Struga Żaki. Aby zwiedzić Twierdzę nie trzeba jechać do Chełmna, centrum umocnień znajduje się we wsi Stołno, w której przecinają się drogi z Torunia, Grudziądza i Wąbrzeźna, tworząc swoisty węzeł komunikacyjny. Dlatego w tym miejscu zwiedzanie obiektów fortecznych jest stosunkowo łatwe. Pieszą

Forteczna droga do wsi Małe Czyste

Pomoc mieszkańców okolicznych wsi

Starogród

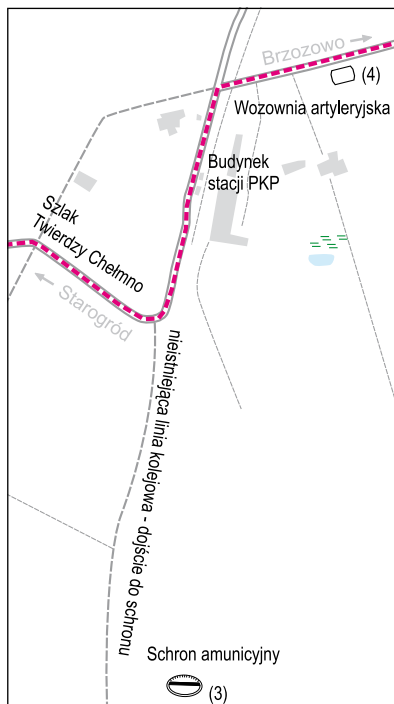
W miejscowości, położonej na wysokim zboczu doliny Wisły znajdują się cztery obiekty wchodzące w skład Twierdzy Chełmno. Pierwszy z nich to schron Ringstand 58c. Znajduje się on w połowie trasy do Kiełpia, przy drodze wyłożonej białym tłucznem, prowadzącej do budynku stacji kolejowej w Starogrodzie. Jego zadaniem był ostrzał drogi do Starogrodu. Przedłużeniem, wiodącej z centrum wsi ulicy Kasztanowej można dotrzeć do położonego w polu, częściowo zniszczonego przez detonację niewypałów schronu amunicyjnego.

Schron amunicyjny w Starogrodzie

Schron RS 58c pomiędzy Kiełpiem a Starogrodem

Kiedy podążamy w kierunku Brzozowa, na ostrym zakręcie przed budynkiem dawnej stacji kolejowej Starogród widzimy nasyp nieistniejącej kolei. Można go wykorzystać jako dojście do drugiego schronu amunicyjnego. Do tego schronu można, tym samym nasypem kolejowym dotrzeć od strony Watorowa. Do dobrze zachowanych budynków zaplecza Twierdzy zalicza się wozownię artyleryjską. Obiekt znajduje się przy drodze do Brzozowa za budynkiem dawnej stacji kolejowej Starogród. Parterowy, murowany budynek jest własnością prywatną i zachował się w bardzo dobrym stanie. Na uwagę zasługują oryginalne okiennice.

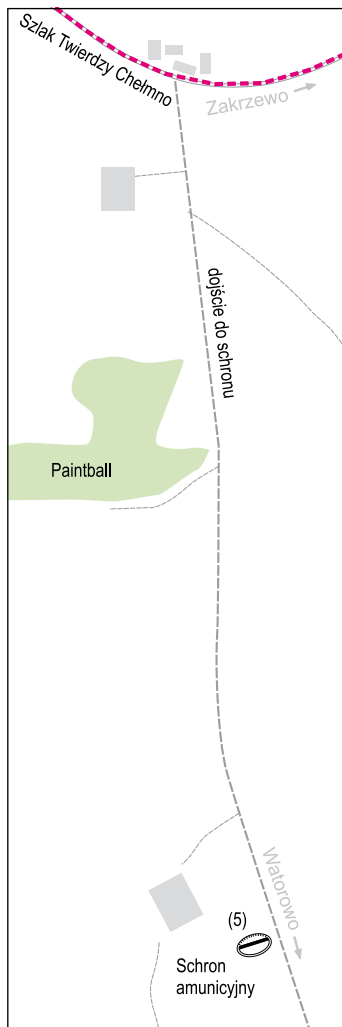

Schron amunicyjny przy nasypie kolejowym w Starogrodzie

Wnętrze wozowni artyleryjskiej w Starogrodzie

Brzozowo

Do kolejnego obiektu najlepiej udać się ze skrzyżowania w Brzozowie na wschód, mijając po drodze budynek szkoły, zabytkowy cmentarz i niewielki kościół. Na zjeździe do doliny Fryby, nawierzchnia drogi zmienia się na bruk, który ciągnie się aż do Stólna i był kiedyś drogą forteczną. Przy gospodarstwach w prawo odbija droga, która prowadzi aż do Watorowa. Przy niej znajduje się zarośnięty i przez to niezauważany schron amunicyjny. Idąc do niego minimy po prawej stronie skrawek lasu (pole do paintballa) i położone na wzniesieniu gospodarstwo.

Elewacja zewnętrzna schronu amunicyjnego w Brzozowie

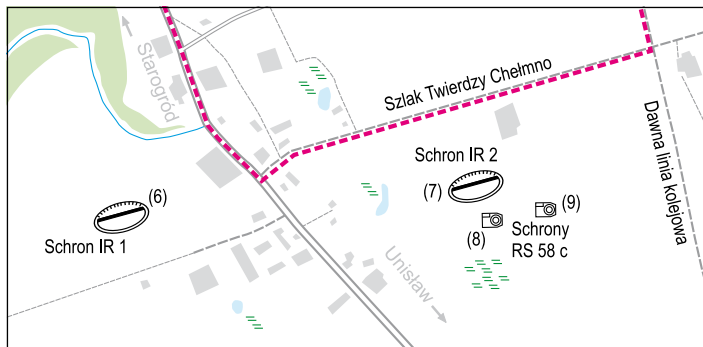

Brukowana droga z Brzozowa do Zakrzewa

Wnętrze schronu amunicyjnego w Brzozowie

Kiełp

Wieś położona na zachodnim krańcu pierścienia fortecznego. W pobliżu szosy, przy głębokim parowie (rezerwacie przyrody Zbocza Plutowskie) znajduje się schron piechoty IR 1 (najbardziej na zachód wysunięty obiekt Twierdzy Chełmno). Wybudowany w latach 1910-1914 miał wspierać istniejący nieopodal Fort I Watorowo oraz bronić drogi dojazdowej do Chełmna przez Starogród. Obecnie obiekt jest zarośnięty i dojście do niego prowadzi przez pole.

Po drugiej stronie szosy znajduje się schron piechoty IR 2. Wybudowany w tych samych latach co schron IR 1 miał pełnić tę samą funkcję. Obiekt znajduje się za gospodarstwem. W pobliżu tego schronu, w 1944 roku umieszczono dwa niemieckie schrony typu RS 58c, które były dodatkowym wzmocnieniem obrony drogi. W pobliżu znajduje się nasyp po nieistniejącej kolei.

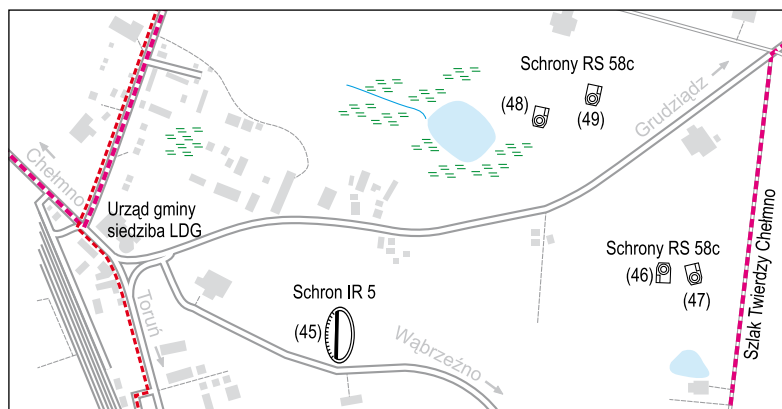
Zaplecze przedpola schronu IR 2

Wejście do schronu IR 2 w Kiełpiu

Lokalizacja umocnień w okolicy Kiełpiu

Pojedynczy obiekt znajduje się na wzniesieniu, tuż przy szosie nr 548, prowadzącej w kierunku Wąbrzeźna. To schron piechoty IR 5 Stolno, wybudowany w latach 1910-1914. Jego zadaniem była osłona drogi przed nieprzyjacielem.

W latach 70. i 80. schron służył jako mogilnik - składowisko niebezpiecznych odpadów, w którym zdeponowano przeterminowane środki ochrony roślin, opakowania po nich, często również środki weterynaryjne. Ze względu na usytuowanie i migrację zdeponowanych chemikaliów do gruntu i wód podziemnych był dużym zagrożeniem dla środowiska i zdrowia ludzi. Dlatego pod koniec 2000 roku, w wyniku prac rekultywacyjnych, schron, w którym zdeponowano około 73 tony odpadów został opróżniony. Wewnętrzne powierzchnie budowli oczyszczono, drzwi wejściowe zamurowano, odkryto otwory wentylacyjne, przed frontem budowli nasadzone drzewa, przyległy teren ogrodzono i oznakowano.

Zamknięty schron piechoty IR 5 w Stolnie

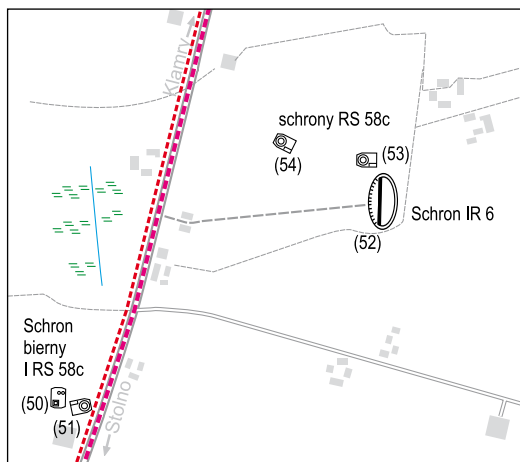
Drogi do Grudziądza strzegą cztery niemieckie schrony typu „Tobruk”. Dwa z nich są łatwo dostępne od wąskiej asfaltowej drogi łączącej szosy na Grudziądz i Wąbrzeźno. Do dwóch sąsiednich schronów - położonych w polu, na wzniesieniu w pobliżu zbiornika wodnego - najlepiej dojść wąskim asfaltem od szosy grudziądzkiej.

Zgrupowanie schronów RS 58c

Zgrupowanie schronów RS 58c

Przy drodze do Rybieńca, na trasie czerwonego pieszego szlaku turystycznego, tuż przed zjazdem, za ostatnim gospodarstwem po lewej stronie znajduje się zasypyany schron bierny R668 i schron RS 58c.

Dalej zaś na prawo wiedzie polna droga do schronu piechoty IR 6 Stolno. Wybudowany w latach 1910-1914 był zapleczem dla Fortu VI Stolno. Przy schronie w 1944 roku zostały usadowione dwa schrony typu Ringstand 58c. Dawały one możliwość kontroli i ewentualnego ostrzału drogi nr 548 z Wąbrzeźna. Prawdopodobnie znajdował się tu również niemiecki schron bierny typu Regelbau 668 (obecnie trudny do zidentyfikowania).

Tobruk przy drodze do Rybieńca

Komin wentylacyjny schronu biernego przy drodze do Rybieńca

Schron piechoty IR 6 w Rybieńcu

Poza fortami, schronami i niemieckimi umocnieniami z II wojny światowej w Stolnie znajdował się największy kompleks zaplecza reprezentowany przez składnicę amunicyjną. Najbardziej okazałym budynkiem jest położona przy szosie A1 dwukondygnacyjna wozownia artyleryjska (obecnie teren firmy produkującej meble medyczne). Obiekt jest w dobrym stanie, przy wejściu do biura zachowały się oryginalne, wyżłobione w ceglach podpisy żołnierzy z datą odbycia służby wojskowej. W pobliżu tego budynku zachowały się resztki zwanego zespołu magazynów amunicyjnych. Najlepiej do nich dotrzeć od szosy A1 lub od wsi Rybieniec.

Dwukondygnacyjna wozownia artyleryjska w Stolnie

Ruiny magazynów amunicyjnych w Stolnie

Podpisy wryte na murze wozowni

Wybudowane w latach 1903-1905 budynki (7 prochowni i warsztatu amunicyjnego) są obecnie w ruinie. Część parterowych budynków, posiadała betonową konstrukcję, przykrytą lekkim dachem. W dobrym stanie zachował się jedynie budynek warsztatu amunicyjnego. Ze względu na swój stan techniczny obiekty te znajdują się poza koncepcją przebiegu szlaku pierścienia fortyfikacji Twierdzy Chełmno.

Rybieńiec

Mała wieś pośrodku której, na skrzyżowaniu dróg znajduje się staw i dwukondygnacyjny dwór i resztki parku z końca XIX. Na wschód od Rybieńca usytuowano dwa Forty. Można do nich dotrzeć ze skrzyżowania we wsi, drogą utwardzoną białym tłuczniem, lub zgodnie z propozycją szlaku pierścienia fortyfikacji Twierdzy Chełmno, dolinę Strugi Żaki - drogą od szosy Grudziądzkiej. Budowę Fortu VI Stolno im Rydza-Śmigłego (*Stolno*) rozpoczęto w 1902 roku. Dzięki zlokalizowaniu na stromym stoku doliny Strugi Żaki obsada miała dobrą łączność wzrokową i ogniową z prawej strony z załogą Fortu V Nałęcz Wschód. Ponadto wyposażony w dwa ciężkie karabiny maszynowe mógł ostrzeliwać położoną poniżej dolinę Strugi Żaki. Jednocześnie stanowił osłonę drogi z Grudziądza do Stolna.

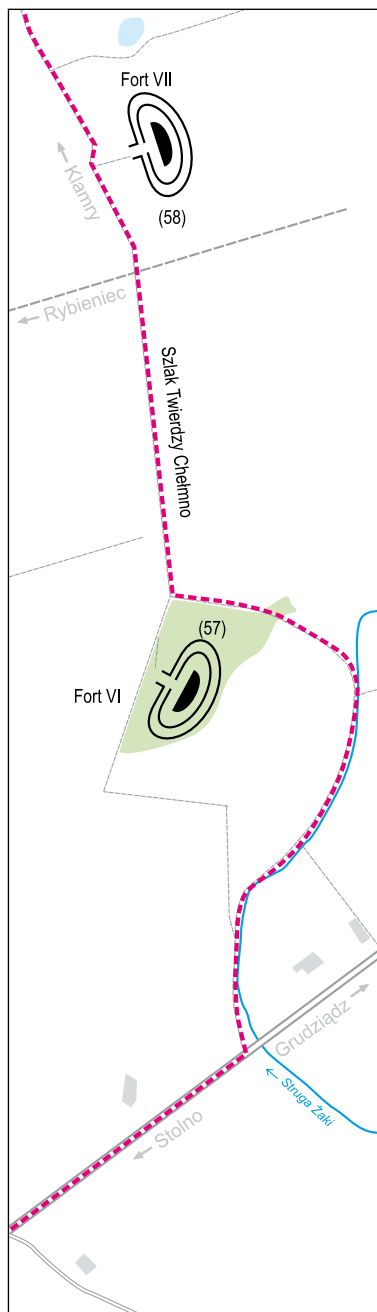

Fort VII Rybieńiec

Wędrując dalej wąską drogą dojdziemy do Fortu VII Rybieńiec im Skierskiego (*Rybieńiec*). Budowę tego Fortu rozpoczęto w 1901 roku. Jego załoga miała wgląd w teren przyległy do doliny Strugi Żaki oraz dobrą łączność wzrokową i ogniową z sąsiednim (po prawej stronie) Fortem VI Stolno.

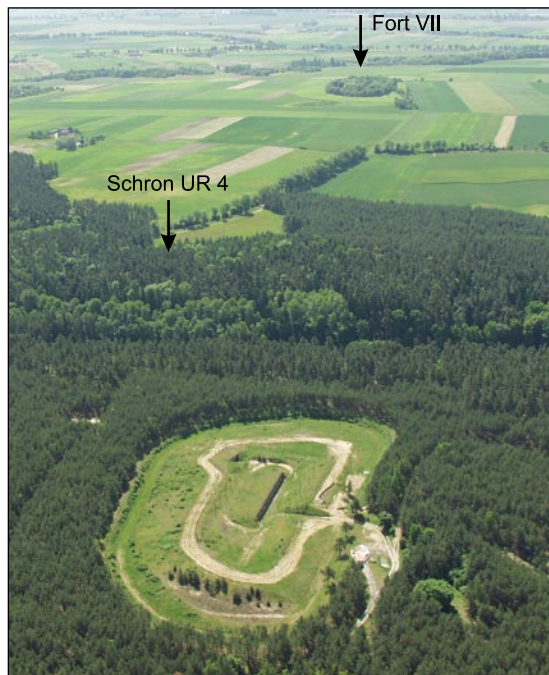

Fort VI Stolno

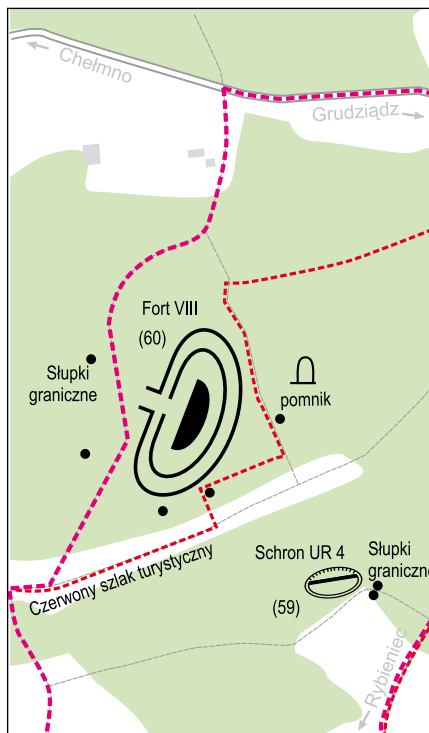

Klamry

Do malownicze okolice Chelmina, opadające zbocze doliny rzeki Wisły przekształca się w płaskie tereny rolnicze, zabezpieczone wałami przeciwpowodziowymi. W czasie II wojny światowej hitlerowcy rozstrzelali tu około 2000 osób, wśród których były kobiety i dzieci. W 1944 r., pragnąc zatrzeć ślady zbrodni, wykopali zwłoki i je spalili. W miejscu kaźni wystawiono obelisk ku czci ofiar terroru. Ze względu na swoje walory historyczne i ukształtowanie terenu, lasy te przecinają dwa szlaki turystyczne (niebieski i czerwony), które są dobrym punktem orientacji (krzyżujące się leśne drogi potrafią wprowadzić w błąd). Znajduje się tu Fort VIII Klamry, którego budowę rozpoczęto w 1903 roku. Zlokalizowany na zboczu doliny Wisły, na północny wschód od Chelmina, u wylotu szerokiego parowu chronił drogę z Grudziądza do Chelmina. W wale usytuowana jest jedna wartownia.

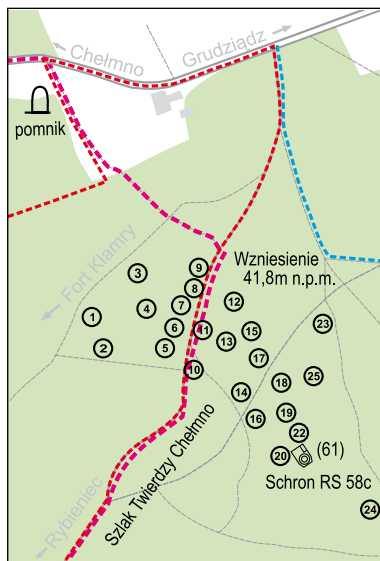
Położenie Fortu VIII

Schron piechoty UR 4

Do Fortu można dojść na kilka sposobów, np. czerwonym szlakiem turystycznym z Rybieńca lub od strony pomnika. Jednak najdogodniejsze dojście prowadzi z szosy Chelmo-Grudziadz. Stan zachowania obiektu jest dobry, ponieważ do niedawna stacjonowało tu wojsko. Jest on dostępny do zwiedzania, a pieczę nad nim sprawują członkowie Stowarzyszenia Twierdza Chelmo. Powyżej fortu na granicy lasu, przy czerwonym szlaku turystycznym, za polaną znajduje się droga do schronu piechoty UR IV Szaniec Szwedzki (*Schwedenschanze*). Schron powstał w latach 1906-1907 i w początkowych planach miał być wybudowany analogicznie jak wcześniejsze dzieła (ściany tylne z cegły a sklepienia betonowe o grubości 75 cm). Ostatecznie przy jego budowie zdecydowano się na betonową ścianę tylną i grubsze sklepienie o grubości 1 m, pokryte w dolnej warstwie falistą blachą. Jego zadaniem był ostrzał pół na południe od cofniętego i niżej położonego Fortu VIII.

Umocnienia o nieokreślonej funkcji

Przy szlaku, na rozwidleniu leśnych dróg wkraczamy w obszar, gdzie znajdują się umocnienia o nieokreślonej funkcji z początku lat 30. Rozmieszczone w lesie stanowią odrębną grupę umocnień. Punktem odniesienia może być położone przy szlaku wzniesienie o wysokości 41, 8 m n.p.m.

Obiekt o nieokreślonej funkcji (nr 1 na mapce)

Obiekt o nieokreślonej funkcji (nr 2)

Przyległy do niego i ograniczony drogami obszar pocięty jest siecią tranzei z wkomponowanymi - co pewną od siebie - odległość betonowymi stanowiskami - łącznie 6 obiektów (punkty 11-14, 15 i 17). Podobne stanowiska znajdują się na zachód od czerwonego szlaku turystycznego. W trójkątnym obszarze, ograniczonym przez drogi, jest 9 stanowisk (punkty 1-9), na których widnieją napisy PLUT. PION. 66 PP. V/1932, prawdopodobnie z numerami/oznaczeniami poszczególnych obiektów. Zagłębione nieco w terenie, z wejściami od strony wschodniej, są słabo widoczne z drogi. Trzecią grupę stanowią obiekty, których wejścia znajdują się od strony południowej - inaczej niż poprzednio. Powyżej na wzniesieniu znajduje się niemiecki schron typu Ringstand 58c, a jeszcze wyżej (punkt 24), to resztki obiektu wyróżniającego się od wcześniej wymienionych, nie tylko budową ale i położeniem. Poza napisami na części wymienionych obiektów, świadczącymi, że należały do 66. Pułku Piechoty stacjonującego niegdyś w garnizonie w Chełmnio, brak informacji na temat ich przeznaczenia i realnego wykorzystania. Być może był to poligon szkoleniowy i obiekty służyły do ćwiczeń bojowych, może miały pełnić rolę obrony szlaku drogowego i nieprzypadkowo zostały zlokalizowane w pobliżu znajdującego się na zachód Fortu VIII.

W okolicy wsi Klamry, bliżej Chelma, znajduje się dobrze zachowana strzelnica dla broni długiej i krótkiej, pochodząca z okresu międzywojennego i należąca kiedyś do 66. Pułku Piechoty. Ograniczona wysokimi wałami ciągnie się wąskim pasem o szerokości 30 metrów na długości ponad pół kilometra. Jest dobrze widoczna w terenie. Łatwo do niej dotrzeć od strony szosy Chelmo-Grudziądz. Poza tym okoliczne lasy kryją wiele innych obiektów wykorzystywanych kiedyś do ćwiczeń wojskowych. Jednym z nich był kompleks baraków koło Grubna, który służył rezerwistom pruskim do ćwiczeń. Po obiekcie nie ma śladu, a na uwagę zasługuje jedynie głęboka, ceglana studnia, o istnieniu której wiedzą nieliczni.

Obiekt o nieokreślonej funkcji (nr 3)

Ukryta w lesie studnia

Obiekt o nieokreślonej funkcji (nr 24)

Schron RS 58c w lesie w Klamrach

Obiekt o nieokreślonej funkcji (nr 17)

Godne polecenia są zapomniane i najbardziej wysunięte na wschód dwa niemieckie schrony RS 58c. Są najlepiej zachowane ze wszystkich schronów tego typu w pierścieniu fortyfikacji Twierdzy Chełmno. Aby do nich dotrzeć, najlepiej wybrać szosę od pomnika w stronę Grudziądza. Za gospodarstwami, przed Strugą Żaki należy wejść niebieskim szlakiem w prawo do lasu. Po około stu metrach na lekkim wyniesieniu po prawej stronie znajduje się pierwszy „Tobruk”. Dalej na tyłach gospodarstwa, znajduje się drugi „Tobruk”, który usytuowany został na piaszczystym wzniesieniu.

Schron RS 58c przy drodze Chełmno - Grudziądz

Najlepiej zachowany schron RS 58c

Zestawienie obiektów dla nawigacji GPS

Starogród: str. 14 i 15

(1) schron RS 58c	N 53°17'57.5", E 018°23'25.6"
(2) schron amunicyjny	N 53°18'09.6", E 018°23'23.4"
(3) schron amunicyjny	N 53°18'08.9", E 018°24'19.3"
(4) wozownia artyleryjska	N 53°18'42.1", E 018°24'30.6"

Brzozowo: str. 16

(5) schron amunicyjny	N 53°18'33.2", E 018°27'10.7"
-----------------------	-------------------------------

Kiełp: str. 17

(6) schron IR 1	N 53°17'25.4", E 018°23'32.3"
(7) schron IR 2	N 53°17'26.7", E 018°24'02.2"
(8) schron RS 58c	N 53°17'25.8", E 018°24'03.6"
(9) schron RS 58c	N 53°17'26.0", E 018°24'08.2"

Watorowo: str. 18 i 19

(10) schron RS 58c	N 53°17'44.2", E 018°24'37.9"
(11) schron RS 58c	N 53°17'44.5", E 018°24'38.8"
(12) Fort I	N 53°17'38.1", E 018°25'05.5"
(13) schron RS 58c	N 53°17'47.8", E 018°25'33.2"
(14) schron RS 58c	N 53°17'51.4", E 018°25'40.5"
(15) schron RS 58c	N 53°18'06.3", E 018°25'58.5"
(16) schron RS 58c	N 53°18'05.8", E 018°25'59.9"
(17) schron UR 1	N 53°18'01.1", E 018°26'09.0"
(18) schron amunicyjny	N 53°18'28.5", E 018°26'27.5"

Dorposz: str. 20 i 21

(19) Fort II	N 53°17'43.2", E 018°27'20.9"
(20) słupek graniczny	N 53°17'43.9", E 018°28'03.8"
(21) słupek graniczny	N 53°17'42.4", E 018°28'04.7"
(22) schron UR 2	N 53°17'38.8", E 018°28'09.3"
(23) schron IR 3	N 53°17'42.5", E 018°28'10.7"

Małe Czyste: str. 22 i 23

(24) schron amunicyjny	N 53°18'22.1", E 018°28'00.3"
(25) schron amunicyjny	N 53°18'22.4", E 018°28'35.9"
(26) Fort III	N 53°18'02.4", E 018°28'57.1"
(27) schron UR 3	N 53°18'12.7", E 018°29'40.9"
(28) schron amunicyjny	N 53°18'46.0", E 018°29'14.6"
(29) schron artyleryjski	N 53°18'35.2", E 018°29'09.6"
(30) bateria armat nr 3	N 53°18'30.5", E 018°29'08.2"
(31) schron RS 58c	N 53°18'24.3", E 018°29'20.3"
(32) schron RS 58c	N 53°18'22.1", E 018°29'25.5"

Nałęcz: str. 24 i 25

(33) schron IR 4	N 53°18'26.5", E 018°29'53.3"
(34) Fort IV	N 53°18'33.2", E 018°30'20.8"
(35) schron RS 58c	N 53°18'42.9", E 018°30'27.0"
(36) schron RS 58c	N 53°18'42.1", E 018°30'25.1"
(37) schron bierny R668	N 53°18'37.9", E 018°30'26.9"

Stołno: str. 26 - 30

(38) schron artyleryjski	N 53°19'06.4", E 018°30'06.7"
(39) bateria armat nr 4	N 53°19'00.9", E 018°30'15.1"
(40) schron RS 58c	N 53°19'02.0", E 018°30'20.8"
(41) schron RS 69a	N 53°18'52.5", E 018°30'28.0"

(42) schron RS 58c	N 53°18'53.5", E 018°30'29.1"
(43) schron RS 69a	N 53°18'53.3", E 018°30'31.2"
(44) Fort V	N 53°18'50.5", E 018°30'53.0"
(45) schron IR 5	N 53°19'11.2", E 018°30'34.2"
(46) schron RS 58c	N 53°19'15.3", E 018°31'04.5"
(47) schron RS 58c	N 53°19'14.5", E 018°31'08.5"
(48) schron RS 58c	N 53°19'23.4", E 018°30'54.2"
(49) schron RS 58c	N 53°19'25.7", E 018°30'58.0"
(50) schron bierny R668	N 53°19'30.4", E 018°30'16.6"
(51) schron RS 58c	N 53°19'28.9", E 018°30'17.5"
(52) schron IR 6	N 53°19'39.5", E 018°30'44.8"
(53) schron RS 58c	N 53°19'44.4", E 018°30'43.3"
(54) schron RS 58c	N 53°19'43.9", E 018°30'38.1"
(55) wozownia artyleryjska	N 53°19'43.0", E 018°29'35.6"
(56) magazyny amunicyjne	N 53°19'53.0", E 018°29'28.0"

Rybieńiec: str. 31

(57) Fort VI	N 53°19'54.8", E 018°31'30.9"
(58) Fort VII	N 43°20'24.1", E 018°31'27.9"

Klamry: str. 32 - 35

(59) schron UR 4	N 53°21'00.5", E 018°31'11.5"
(60) Fort VIII	N 53°21'09.9", E 018°30'59.1"
(61) schron RS 58c	N 53°21'05.6", E 018°31'37.6"
(62) schron RS 58c	N 53°21'31.6", E 018°32'19.1"
(63) schron RS 58c	N 53°21'38.1", E 018°32'18.8"

Umocnienia o nieokreślonej funkcji: str. 33

Obiekt nr 1	N 53°21'10.3", E 018°31'22.2"
Obiekt nr 2	N 53°21'09.0", E 018°31'24.9"
Obiekt nr 3	N 53°21'11.6", E 018°31'25.1"
Obiekt nr 4	N 53°21'11.4", E 018°31'25.6"
Obiekt nr 5	N 53°21'09.6", E 018°31'26.1"
Obiekt nr 6	N 53°21'10.2", E 018°31'25.6"
Obiekt nr 7	N 53°21'12.7", E 018°31'27.1"
Obiekt nr 8	N 53°21'11.4", E 018°31'30.3"
Obiekt nr 9	N 53°21'11.5", E 018°31'30.1"
Obiekt nr 10	N 53°21'07.7", E 018°31'29.6"
Obiekt nr 11	N 53°21'10.3", E 018°31'31.0"
Obiekt nr 12	N 53°21'11.8", E 018°31'32.1"
Obiekt nr 13	N 53°21'10.1", E 018°31'33.1"
Obiekt nr 14	N 53°21'08.2", E 018°31'34.2"
Obiekt nr 15	N 53°21'11.1", E 018°31'34.6"
Obiekt nr 16	N 53°21'07.7", E 018°31'34.7"
Obiekt nr 17	N 53°21'09.7", E 018°31'36.0"
Obiekt nr 18	N 53°21'08.4", E 018°31'35.5"
Obiekt nr 19	N 53°21'07.5", E 018°31'35.8"
Obiekt nr 20	N 53°21'05.3", E 018°31'36.8"
Obiekt nr 22	N 53°21'05.7", E 018°31'37.1"
Obiekt nr 23	N 53°21'10.9", E 018°31'40.6"
Obiekt nr 24	N 53°21'05.7", E 018°31'43.4"
Obiekt nr 25	N 53°21'08.2", E 018°31'39.0"